

Разом у неволі

Кожен, хто збирається писати про генезу польсько-українського конфлікту, ризикує постійно «провалюватися» углиб історії. Аби пояснити його перебіг під час Другої світової війни, потрібно поринути в аналіз міжвоєнних подій, щоб зрозуміти цей період — проаналізувати польсько-українську війну 1918—1919 рр., побачити витoki цієї війни у суперництві бездержавних націй у складі імперій протягом XVIII—XIX ст., а джерела суперництва — у польсько-українських війнах XVI—XVIII ст., дійшовши в такий спосіб аж до Болеслава Хороброго та Володимира Великого. Сподіваюся, що цим переліком я не встиг іще сформувати в не обізнаного зі світовою історією читача уявлення про особливо важкі стосунки між українцями й поляками і виняткову взаємну ненависть між ними. Насправді суперництво та конфлікти, що часом переростали у війни, характеризують взаємини практично усіх сусідніх народів. Їхнім джерелом є боротьба за взаємовиключні цілі. Історія Європи від Середніх віків до сьогодні — це значною мірою війни між сусідами за суміжні спірні території чи за гегемонію одних над іншими. Тому з певністю можна сказати, що в польсько-українському суперництві немає нічого надзвичайного, воно не є свідченням виняткової ксенофобії чи взаємної ненависті.

Хоча були в цьому конфлікті особливості, притаманні лише йому, які надавали особливої гостроти. Одна з найважливіших — тривала відсутність в українців та поляків власної держави, їхнє кількасотлітнє перебування у складі чужих імперій. Владуща імперська верхівка, користуючись давнім принципом *Divide et impera!* («Розділяй і володарюй!»), часто свідомо підтримувала суперництво або конфлікти між ними, полегшуючи собі таким чином утримання контролю над обома поневоленими народами. Та й самі нації не цуралися використовувати у боротьбі проти суперника третю сторону — імперії. Коли французи, англійці, німці, іспанці та інші європейські народи поступово звикали до взаємного співжиття, вчилися розв'язувати суперечки інакшими, аніж війна, способами, антагонізм між українцями та поляками штучно підтримувався і наростав, не маючи жодного розв'язання.

Інший важливий момент, що істотно вплинув на перебіг протистояння, також є наслідком тривалого бездержавного статусу українців і поляків. Національне самоусвідомлення обох народів у складі імперій було справою окремих ентузіастів, а не відбувалося в межах держав, як у, наприклад, Франції, Іспанії, Німеччині. Тож період формування модерних націй для українців та поляків розпочався без окреслених сфер національного впливу на суміжних територіях, які в майбутньому стали основним джерелом конфлікту. Українці говорили про Галичину та Волинь як одвічні українські землі, де були автохтонним населенням, вважали їх своїм П'ємонтом, одним із джерел розвитку національного руху. Поляки, кажучи про Волинь та Східну Малопольщу, наголошували на багатьох роках життя тут і неабиякому внеску в розвиток цих місцевостей.

У нове ХХ ст. українці та поляки уходили не просто однаково бездержавними народами, але й народами, розділеними тими самими двома імперіями — Російською та Австро-Угорською. Тому завдання, які ставили собі національні рухи обох народів, не обмежувалися необхідністю їх визволення. Не менш важливим було об'єднання представників своєї нації в межах єдиної країни. Таким чином, на порядку денному політичної еліти починає назрівати питання щодо кордонів майбутньої держави. Якими мають бути її межі, щоб стати надійним прихистком для всіх представників поки що поневоленої української чи польської нації? Чіткої відповіді станом на початок ХХ ст. сформульовано не було. Очільники національних рухів спиралися на уявлення про межі своїх країн, сформульовані їхніми попередниками у формі польського гасла «Від моря (Балтійського) і до моря (Чорного)» чи українського «Від Сяну до Дону». Навіть такі доволі метафоричні уявлення про майбутні держави вже демонстрували наявність спірних теренів, які кожна зі сторін вважала своїми.

Різниця в розумінні того, якими можуть бути кордони, полягала в принципово різних підходах, які було покладено в основу концепцій щодо їх формування. Для ідеологів польського національного руху основою була вимога до повернення кордонів Речі Посполитої станом на 1772 р., тобто на момент її першого поділу іншими державами. Такий принцип не міг задовольнити українців, адже означав уведення до відновленої Польщі зокрема і теренів, заселених здебільшого українцями. Тим паче вони не могли апелювати до кордонів якогось із українських державних утворень минулого — українська козацька держава не охоплювала теренів Галичини та Волині, а руський період був надто давнім, щоб стати основою для новітніх політичних претензій. Тому українці

пропонували інший — етнографічний підхід, який передбачав формування кордонів на основі досліджень етнічного складу територій. Принципова різниця в обох підходах збереглася протягом наступних десятиліть, аж до Другої світової війни, і стала одним із джерел гострого міжнаціонального конфлікту, що переріс у збройний.

До Першої світової війни, поки кордони України і Польщі існували тільки в уяві тих, хто поставив собі за мету їх відновити, це питання здавалося другорядним. Значно важливішою була боротьба за відстоювання національних прав у складі імперій. Натомість воно стало ключовим, коли примарні донедавна шанси незалежності почали набувати реалістичних обрисів. Шанс поневоленим народам подарувало протистояння, що почалося в 1914 р. й увійшло в історію як Перша світова війна, у якій Росія та Австро-Угорщина опинилися по різні боки фронту.

Утягнуті в безпрецедентний за масштабами конфлікт імперії потребували мобілізації всіх можливих ресурсів для перемоги. Прагнення бездержавних народів до незалежності теж, на їхню думку, могло послужити цій справі. Примарні обіцянки автономії у межах власної держави після війни чи навіть радикальніші обіцянки вирішення національного питання на теренах розбитого супротивника дозволяли грати на патріотичних почуттях, мобілізувати до власних лав українців і поляків, водночас змушуючи їх боротися за цесаря чи царя. При цьому Відень намагався використати як ресурс національні почуття як українців, так і поляків, заграючи з представниками обох народів, запевняючи їх, що ті здобудуть незалежність після війни. За підтримки віденського імперського центру активну пропагандистську роботу щодо вирішення «українського питання» (у першу чергу на територіях ворога — Російській імперії) розгорнув Союз визволення України. У лавах збройних сил Австро-Угорщини було створено Легіон українських Січових Стрільців, які мали боротися «за визволення своїх братів, поневолених Росією». Полякам у Відні обіцяли створення незалежної держави на землях так званого Царства Польського, яке перебувало у складі Російської імперії.

Петроград натомість грав лише «польською картою», обіцяючи автономію того ж «Царства Польського» й створюючи військові формування з поляків. На жодні обіцянки українцям Російська імперія не наважувалася, вважаючи, що незалежність України означатиме її кінець. Проте ресурсів для стримування українського руху в ослабленого війною центру вже не було. Тому російська влада могла лише спостерігати за його швидким переростанням у національну революцію протягом кількох місяців 1917 р.

Війна на руїнах імперій

22 січня 1918 р. Українська Народна Республіка проголосила незалежність. Намагаючись утримати її у вирі війни, керівники новопроголошеної держави вирішили заручитися підтримкою головних ворогів Росії — Німеччини та Австро-Угорщини. Укладений із ними 9 лютого 1918 р. у Бресті мир визначав не лише військову допомогу Україні у її війні з тепер уже більшовицькою Росією, а й окреслював її кордони. Союзники визнали за українцями, зокрема, терени Холмщини та Волині, пообіцяли створення з українських земель Галичини й Буковини окремого коронного краю в складі Австро-Угорщини. Такі кроки спричинили крайне

Союзники. Зліва направо: польський генерал Лістовський, Симон Петлюра, українські полковники Сальський і Безручко. Бердичів, квітень 1920 р.